

НАСТАЈАЊЕ МЕЂУНАРОДНОПРАВНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЦРНЕ ГОРЕ

(Неколике напомене о стању у XIX вијеку)

Међународноправни аспект настанка црногорске државе, недовољно је, дјелимично и антинаучно објашњено. Радови на ову тему оптерећени су подвођењем специфично црногорских садржаја под моделе доктрине савременог међународног права, што чини озбиљну празнину у црногорској историји права. Један од предуслова за корекцију таквог стања јесте консултовање изворне грађе. Наши архивски фондови нуде богатство изванредног изворног материјала који изазива савременог истраживача и који је од интереса не само за историју државе и права Црне Горе већ може да наведе на закључке који би били озбиљан прилог општој историји државе и права. Народи који су одмакли у своме развитку, и прије више вјекова превазишли своје „дјетињство“, могу непосредно на свежој грађи у Црној Гори сазнати генезу свога међународног права, видјети свој развојни пут који их је довео до садашњег нивоа модерних независних и самосталних субјеката у међународним односима¹⁾.

Законик Књаза Данила од 1855. године, тај у грубој форми и неотесаним одредбама изражени приватно-својински кодекс, узима се, по тумачењу новије историјскоправне науке, за завршни чин стварања и афирмације црногорске државе. Није то, као што се некад мислило, модерна држава са јасно издиференцираним функцијама и изграђеном државно-правном својешћу. Било је то примитивно самодржавље које се преко читавог XIX вијека, нарочито у његовој првој половини, ослања на озбиљне рецидиве родовско-племенског друштвеног устројства. „Племенштина“ прожима све установе, од имовинскоправних до суда, војске, полиције, апарата принуде уопште. У прерогативима владоаца није тешко препознати и атрибуте врховног племенског главара. У племенском друштву сваки главар је потенцијални судија. Државна власт у првој фази свога настанка исцрпљује се у суђењу. Судити значи владати, ко не суди тај

1) Велики број привредних односа и обичаја, за које је накад владало мишљење да припадају овом или оном народу, опште су појаве и на њих се најлази у разних народа у различитим дјеловима свијета. (Р. Хиледебранд, О проблему опште историје развића права и обичаја, Бранич 1901, Београд, 633.) Зависно од степена свога развитка неки народи су ове односе и обичаје иживјели раније а неки доцније. Помоћу установа примитивнијих народа културнији народи упознају и своју сопствену прошлост.

нема угледа. Стога се, чак и у познијим деценијама XIX вијека, државни чиновници споро и мучно одричу функције суђења²⁾. Правосудна функција није јасно и консеквентно издвојена. Другачије стање од овог није ни могло бити у друштву које почива на ванредно ниској производној основици, друштву исцрпљеном у суровој борби са природом и ослободилачким ратовима против Турске, и стога неспособном за радикалније захвате и одлучније прелажење из „старог“ у „ново“.

Спољна политика и установе за њено провођење су продужена рука и функција унутрашње политике. Она је уједно показатељ степена развојка и стања у друштвеним односима који су битни-одређујући чинилац за међународноправни субјективитет сваке земље и њено укључивање у међународне односе. Црна Гора није изузетак од тога општег правила. Примитивни и „недозрели“ друштвени односи³⁾, лабилни и недограђени државни апарат принуде имали су за последицу да је и њен међународноправни субјективитет, савременим правотехничким мјерилима узето, крњ и недефинисан.

Ови објективни чиниоци, потенцирани изукрштаним интересима великих европских сила, посебно претензијама Турске за историјским правима на овом простору, отежавали су и успоравали продор и афирмацију Црне Горе као потпуног и самосталног субјекта у међународним односима. „Судоманија“, о којој је ријеч у мемоарима војводе Г. Вуковића, заокупљеност унутрашњим проблемима, релативна неразвијеност односа са елементом иностраности, стављали су изградњу установа за општење са иностранством у други план⁴⁾. Модерно међународно право, посебно процес диференцирања тога права на међународно јавно и међународно приватно право тек су у повоју.

Црна Гора је окружена Турском, Француском и Аустријом које са својим развијеним државноправним животом, стимулативно дјелују у правцу њеног извлачења из правног „примитивизма“. У граничним подручјима збива се симбиоза „неправа“ и права, продирање другог на штету првог. Црногорски владајући врх, на челу са цетињском митрополијом, у самом почетку стварања државе, далековидо увиђа заостајање Црне Горе за културним народима и потребу превазилажења родовско-племенске „анархије“ у њој. Услов за њено укључивање у међународну заједницу види у постављању „законитог суда и доброга правитељства“. Родовско-племенске установе, макар што их нема у класичном виду, неспојиве су

2) Војвода Г. Вуковић, у својим Мемоарима, пише о државној управи у Црној Гори осамдесетих година XIX вијека. Црногорско друштво до тада је, по њему, примитивно патријархално, појмови о држави су на страни. Законодавство, администрација и јурисдикција исцрпљују се у појму „судити“. За Црногорце у то доба владати и судити су синоними. Изрицање правде заузеће су сви државни функционери до врховних главара и књаза. Војни старешине суде чак и штете у пољима и шумама. Свуда се расправља о свабама и давијама (Записи, Цетиње I; 1927, 98).

3) Руски конзул Гагич, послјије обиласка Црне Горе, тридесетих година XIX вијека писао је да се Закони црногорски „... не могу назвати грађанским, већ прости и вољни као за првобитно стање човјека. Правитељство... потпуно одговара простоти овога народа“ (Д. Д. Вуксан, Гагичева мисија у Црној Гори, Запис XIX — 1938, 135).

4) Још осамдесетих година XIX вијека односи Црне Горе са иностранством сматрани су за споредну ствар. Турски достојанственици опште непосредно са књазом Николом. Осим пограничних сукоба, друшних спорова са иностранством је мало. Енгеска, Француска и Италија уређују своје односе са Црном Гором преко својих конзула, стално акредитованих у Скадру, а Русија и Турска преко конзула у Дубровнику Тек иза 1879. године, европске велесиле шаљу своје посланике на Црногорски двор (Г. Вуковић — *op. cit.*, 98, 99).

са установама модерног међународног права и апсолутна су сметња за усклађивање односа Црне Горе као државе са иностранством.

Први кодекс црногорске државе Законик владике Петра првог, донијет крајем XVIII и почетком XIX вијека, осим другог је и грубо изражено декларисање Црне Горе као самосталног чиниоца у међународним односима. Одбрана независности Црне Горе против турског непријатеља који раде како би Црну Гору „...и нашу браћу Брђане разурили и под своју власт и тирјанство подложили..." односно борба за потпуну еманципацију Црне Горе од Турске света је и неприкосновена обавеза сваког Црногорца и Брђанина. Крвна освета, продукат пламена и антитеза уређеној држави, зло је првога реда чије је искорењивање предуслов за унутрашњу безбједност, уједно и за улаз Црне Горе у цивилизовани свијет. Освета је харала, крвила племена, подстицала племенски сепаратизам и изазивала подозређње Европе према Црној Гори. Стога је ова појава под особитим ударом Петровог Законика. Заштита људског живота није више приватна ствар појединаца, то је јавно добро првога реда које се не може имовински компензирати већ подлеже строгој државној санкцији: за убиство Црногорца или Брђанина „...без едне кривице и нужде, њег од силе и опачине" убица се „...не може никаквим благом откупити, но ако се ухвати да буде објешен, али камењем побиен, али огњем испушћак разнесен" (правило 2 Законика). Самосуђе је забрањено: „Сваки који има шчо искати или дуг, или покрађу, оли преузам и плијен, оли коју шчету и похару, али осталу икакву малу оли голему ствар нека ишче судом и разлогом да буде подмирен" (Правило чл. 16). Сређивање стања у браку и породици такође је предмет посебног интересовања државних органа. Отмица туђе жене и дјевојке запрјеђена је, онда најтежом казном, прогонством из земље. Истом казном казни се и поп који вјенча човјека са женом иза жива мјужа или са дјевојком уграбљеном на силу (правило 11. и 12. Петровог Законика). Приватна својина је једна од основних вриједности у друштву које ствара државу, њена заштита је посебно наглашена и у Петровом Законикy: за лупежа убијеног у крађи нико не одговара (правило 13). Суду и судском поступку, установама од прворазредног интереса за свако друштво које је на прелазу из родовство-племенског у државно стање, посвеђена је скоро једна трећина одредаба Петровог Законика (правила чл. 20—29). Давање пореза од кога се „...држе правителство, судници и војска...", симбол претварања „слободних" племеника у државне поданике, узакоњено је у правилу члана 20. Петровог Законика уз напомену да „...сви народи у свијету на свако годишче дају у опшчу мирију порез..."⁵⁾. У досадашњим радовима о њему, није довољно уочено принципијелно и програмско међународно-правно значење Законика владике Петра првог који Црну Гору, макар рудиментарно, легитимише пред иностранством не као скупину племена у којој царује безвлашће већ као савремену, територијално-јединствену државу у којој су лична и имовинска безбједност основно јавно-правно заштићено добро. Без обзира на питање колико су одредабе Законика пре-

5) Закони Петра првог и Стега — В. Петрић, Из правне историје народа Југославије, одабрани извори, Београд 1968, 193—205.

вазилазиле објективне прилике свога времена и до које мјере су оживо-творене у свакодневној пракси велико је њихово значење за увођење Црне Горе у круг развијених европских земаља.

Борба за стварну и формалну индивидуалност Црне Горе у међународним односима укључује у себе и борбу за еманципацију Бокеља, Херцеговаца и брђанских племена од туђинске турске и аустријске власти. Иако под формалним суверенитетом Турске и Аустрије, становништво Боке, сусједне Херцеговине и Брда, истородно са Црногорцима, фактички се покорава Цетињу које му поставља и шаље главара, управља се по обичајима и уредбама Црне Горе које држи за своје „домовинско право“, извршава наредбе и одлуке црногорских судова. Ови крајеви су под стварном духовном јурисдикцијом Цетињске митрополије која је, што не треба сметнути с ума, и носилац државне идеје. Цетињски митрополити дјелују као државни и као вјерски поглавари. Свештеници који служе у „заграничним“ крајевима уједно су главари и носиоци ослободилачке мисије испиране из Цетиња. Под плаштом духовне власти црногорска митрополија подстиче отпор туђинској власти, у сусједним крајевима⁶).

Бока чини не само економску већ и етничку цјелину са својим црногорским залеђем⁷). Приморско становништво, нарочито оно на селу, упире своје очи ка Цетињу ка одуховном и политичком средишту, има обичаје и уредбе сродне Црногорцима, повезано је историјском традицијом и женидбеним везама са њима и покорава се наредбама црногорских владика⁸). Приватноправне спорове у приморском селу расправљају народни судови по обичајном праву. Мјере туђинских власти за однаравањем приморског становништва нијесу довеле до битних резултата. То је озбиљно крњило суверенитет Француске и Аустрије на овом подручју и приморавало их на концесије и еластичну дипломатску активност у односу на црногорске државне власти које су према Приморцима у важним приватним и јавним пословима понашају као фактичка власт. Супротстављајући се таквом црногорском утицају на једној страни француске и аустријске власти у Приморју, су, на другој страни, принуђене да га толеришу, некад и да га искоришћавају у сузбијању појава штетних са гледишта њиховог државног интереса⁹).

6) Извјештајем од 13. јула 1811. године генерални гувернер Илирске провинције Бертран (Bertrand) пише Наполеону да је творац неслоге у овој провинцији владица Петар I који сазива представнике Жупе Грбаљ и православних општина у Боки кад хоће, дознаје све што се дешава у провинцији, рукополаже свештенике из породица непријатељски настројених према француским властима, помаже преступницима који се непријатељски понашају према Французима и штити њихово бјекство из провинције (Р. Ј. Драгичевић, Везе Зете и Црне Горе са Јадранским приморјем, Записи XIII — 1935, 269).

7) Бокељи су, по Његову, спојени са Црном Гором као душа и тијело „... један народ и дух, један обичај и језик и један без другога не може ни живјети ни умријети...“ (Посланица Бокељима од маја 1848. године, Записи XIX — 1938, 8).

8) Цетињски манастир је и за Приморце средиште државног и вјерског живота. Писмом од 6. септембра 1743. године, грбальски главари на челу са гувернадуром Буром Јазаревихем, а поводом убиства неких слугу Цетињског манастира, шаљу изасланике на Цетиње да учине „... црквн начин...“ зато та манастир није једнога племена и једне нације но све Скандарије и Приморја...“ (Записи XVIII — 1937, 290—291).

9) Писмом од 10/22. априла 1808. године „делегат од Будве“ Конте Жановић извјештава владика Петра првог, да се становници Будве о поменима и погребу излажу трошковиима и трпезама који их „ровинају“ (упропасте — РС) тако да потроше толико колико би се могла „... сва чељад издржавати цијелу годину“. Пошто је то у круг његове архиепископске, а не „мирске“ власти, Зановић моли владика да овај „богомрски“ обичај искорјени (Записи XXIV — 1940, 60).

Бока је за Црну Гору прозор у свијет. Напоредо са релативно развијеним робно-новчаним прометом између Црногораца и Бокеља, преко Боке у Црну Гору продиру установе модерног европског права чија је основица у римско-византијском праву, и то у мјери у којој је заостала црногорска средина објективно у могућности да те установе прими¹⁰). „Племен” и племенске установе које су кочница за укључивање Црне Горе у међународни промет брже и потпуније нестају на прилазима Боки него што је то случај у другим крајевима Црне Горе (крвну освету, станак, пљачку, појаве типичне за доба племенског „безвлашћа” смењују државни судови, мјешовите комисије за решавање пограничних спорова, дипломатска преписка између црногорских и которских поглавара, заштита личне и имовинске безбједности страног поданика у истој мјери као и Црногораца). Племенска искључивост превазиђена је и недовољна је за Црну Гору у XIX вијеку, насупрот потреба земље је саобраћај и трговина са свијетом¹¹). Да би Црногорац имао право на страни мора реципрочно зајемчити исто право иностранцу у својој земљи. Стога су баш на домаку Боке, у Катунској нахији, прије него другдје, настали објективни услови за стварање црногорске државе, за настанак њеног међународноправног субјективитета у модерном правно-техничком смислу. Првобитно у односима са француском и аустријским властима у Боки Црна Гора, макар у ембрионалном лику, израђује своју дипломатску вјештину и установе савременог међународног права, оснива службу за односе са страним земљама што је све више чини чиниоцем способним за потпуно и самостално иступање у међународним односима.

У условима племенске ксенофобије пљачкање иноплеменика је допуштени обичај. Пљачкашки упади и крвна освета у Турској слабе отпорну снагу противника, знак су храбрости и мушке басташности и уклапају се у општу ослободилачку борбу против турског непријатеља. Стварањем државе и настанком потребе за сређивањем међународних односа пљачка и освета се претварају у своју супротност, синоним су нереда на границама и треба их искоријенити. Законита је појава да потреба за сузбијањем пљачке и освете првобитно настаје у развијенијем подручју Црне Горе, оријентисаном ка Приморју. Петровим законом забрањено је свако самовлашће у односима са Приморцима. Сви спорови између њих и Црногораца имају се расправљати судом јер је то од обостране користи: „За садржати с Приморцима мир и тишину совједску, кое приноси на обије стране взајмну корист и срећу, забрањено е самоволство и освета, а шчо кои, Црногорац имаде от Приморца искати, то нека ишче по путу от суда, ер инако биће подложен кастигу на исти начин како и они кои би међу нама смутњу и зло у Црну Гору и Брда чини” правило чл. 18 (Законика). Законик, дакле, пријети Црногорцу и Брђанину који начини смутњу у Приморју једнаком казном као да је преступ учинио у Црној

10) В. П. Стојановић, Страни утицаји у црногорском праву, Друштво за науку и умјетност Црне Горе (Црногорска академија наука и умјетности), Титоград 1975, 111—143.

11) У писму од 19. маја 1828. године упућено Његушима, који су на прилазу Боке, владика Петар први указује на потребу стварања државе и њених органа као услова за промет са иностранством: „мене се чини да је вашему племену суд и Кулук потребит колико икому от Црне Горе, зашто хоћете да идете на пазаре и у трговине на сваку страну, ми-мо осталијех Црногораца” (Историјски записи, Цетиње бр. 7 —/1950, 325).

Гори. У вријеме доношења Петровог законика нијесу сазрели услови да би и односи са Турском били уређени на сличан начин па о томе нема помена у њему.

Бока се освежава досељеницима из Црне Горе. Већину приморског становништва, нарочито на селу, чине братства досељена из Црне Горе. Послуга у бокељским градовима углавном је из Црне Горе. С обзиром на етничку једностраност и исту вјероисповијест Приморци и Црногорци се често оробавају и повезују женидбеним везама. Овакав међусобни саобраћај и повезаност Црногораца и Бокеља рађа бројне односе са елементом иностраности чије је уређење насупина потреба како црногорских тако и аустријских власти у Боки. Законодавно сређивање ових односа олакшано је чињеницом да је приморска сеоска породица, мада тамо великих задруга нема и породица споља све више има изглед европске породице), као и Црној Гори прожета колективизмом, солидарношћу њених чланова и ризница је обичајног права.

Жсна је у Боки запостављена у наслеђивању. Без обзира што је Аустријски грађански законик од 1811. године (који је на снази и у Приморју) принципијелно изједначио у наслеђивању са мушким, жена се, прикована за норме обичајног права, једнако као у Црној Гори, сдрицала од свога насљедног права у корист најближих мушких братственика из свога рода. Таква ситуација објективно је омогућила да се, већ у првој половини и средином XIX вијека, насљедноправни односи између Црногораца и Бокеља (као аустријских поданика) расправљају на начелу узајамности (реципроцитета). То је формално декларисано у објави врховне црногорске власти од 10. октобра 1849. године: „Од стране Правитељства црногорског објављује се да је ц. к. аустријским поданицима слободно, а и унапријед биће им слободно од Црногорацах получивати насљедства завјештана и незавјештана, која би се појавила у њихову ползу, без икаквог умањивања... И обећава се од истог Правитељства држати и набљудати допуштење Аустријцима у получивању надсљедства у Црној Гори докле год таква једнака узаимност употребљавана буде у ползу Црногораца у држави аустријској”¹²⁾ У уговарањима са аустријским властима Црна Гора иступа пуноправно као самосталан субјекат и независна земља.

Чести сукоби између Црногораца и аустријских власти на Которском пазару и око комунских пасишта изазивају спорове а тиме и потребу живог правног саобраћаја између црногорских власти и которских поглавара. Узајамна правна помоћ између двије државе, од којих једна — аустријска има развијени правни живот, а друга — црногорска је на прелазу из родовско-племенског у државно стање, потврђује закључак да је изградња државе и државног апарата услов за укључивање сваке земље у свијет развијеног приватносвојинског друштва. Без апарата принуде у унутрашњим односима немогуће је преузимати и извршавати међународне обавезе. С друге стране, спољне потребе поспјешују изградњу тога апарата

12) Црногорске исправе XVI—XIX вијека, Цетиње 1964, 237.

а тиме и јачање државе. Држава и државни органи у Црној Гори, почетком XIX вијека слаби су и често немоћни да ефикасно зајемче извршавање обавеза Црногораца према страним државама. Иза преступника још увијек стоји солидарност његове крвно сродничке групе, која га штити и од домаћих црногорских власти, одбија да га изда њима, а тим прије то чини у односу на иностране судове. Позивајући се на традиционално право утока племе нече издати државним властима ни иноплеменика. Аустријска власт има у виду овакво стање у Црној Гори и зависно од својих интереса покушава да му се прилагоди. Стога некад тражи да за преступника колективно одговара његова крвно сродничка група (братство-племе)¹³.

Право утока, освјештано право од искона, развијено је у Црној Гори до култа. Иноплеменик, ма ко то био, чак и непријатељ наћи ће у црногорском дому сигурно прибјежиште (хљеб, со и срце). По цијену сопственог живота, давалац утока јемчи за личну безбједност бјегунаца. Са настанком државне власти у Црној Гори, у првој половини XIX вијека, право утока, којим се користе носиоци крвне освете и противници државне власти, претвара се у своју супротност, постаје сметња за личну и имовинску сигурност. Стога ова установа бива на удару првих закона црногорске државе. Давалац утока идентификује се као јатак а бјегунац као одметник. Црногорац или Брђанин који прима, брани или крије преступника имају се прогонити и казнити, једнако као и сам преступник (правило 29. законика књаза Данила од 1855. године)¹⁴. Право утока, којег се обични народ прикован за своје старе обичаје веома упорно држи, омета и успорава нормализовање и сређивање односа Црне Горе са сусједним државама. Уток код народа ужива и пријатељ и непријатељ. Као средство политике црногорског господарског врха ова установа се еластичније тумачи и примењује: уток ће се дати и непријатељу а ускратити пријатељу, зависно од државног интереса. Користећи међусобне сукобе и несугласице пограничних турских главара, црногорске владике, некима од њих помажу, пружају им уток и подстичу их у борби против других. На другој страни црногорска државна власт је против права утока и одбија да прими аустријске поданике из Боке, иначе истородне са Црно-

13) Аустријска власт у Боки тражи да Црногорци, за преступе почињене на њиховом подручју, одговарају пред судом у Котору односно у мјесту извршења кривичног дјела. Но, Црногорци нерадо иду пред аустријске судове као свједоци, а још нерадије као кривци. Стални позиви которских власти Црногорцима да иду на саслушање у Котор дојадали су владници Петру првом који нема нарочите људе да позивају Црногорце (у то доба нема трага доставној служби) а Црногорце је тешко наћи јер су „међу овим каменитим горама распрштени“ (Записи XXV — 1941, 200). У немогућности да до преступника дође редовним путем, аустријска власт покушава да у ту сврху искористи црногорске обичаје. Тако је у случају Марка Мркова из Бајица који је у Котору учествовао у тучи са неким аустријским војником, которски поглавар, у знак одмазде, затворио пазар, одузео Црногорцима који су се ту затекли оружје, задржао таоце и од владике Петра првог затражио да упуту которском суду „Марка Мркова“ као оптуженог. Которски поглавар у писму инсистира на колективној одговорности братственичко-племенских колектива за преступника из своје средине јер: „ако ја одговарам за све ово Оружје... и једно от тамошњијех општествах одговара за све своје житеље“. Марко Мрков је најзад пошао у Котор и тамо је осуђен на казну од 24 часа затвора коју је издржао али у друштву још два црногорца, вјероватно своја сродника, који су заједно и солидарно са њим издржали тај дан затвора. (Р. Ј. Драгичевић, Једна слаба „сатисфакција“ австринском војништву“, Записи XXI — 1939, 154—160). Иза кривца, и пред страним судом, још увијек стоји његова крвно сродничка група.

14) В. Петрич, *op. cit.*, 211.

горцима, ако би њиков пријем довео до смутњи у земљи и изазвао репресалије аустројских власти против Црне Горе¹⁵⁾.

Са порастом робно-новчане размјене и сређивањем прилика између Црне Горе и сусједних држава умножавају се односи са елементом иностраности, јавља се потреба за оснивањем посебних органа који би штићили интересе црногорских поданика у Турској и Аустрији. Инокосно вођење и решавање спорова из спољних односа од стране црногорских владица и њихових емисара није могло подмирити потребе све сложеније друштвене праксе. Већ почетком XIX вијека Црна Гора чини покушај да, под руским патронатом, установи своју конзуларну службу у аустројском Приморју и да ову службу постави на принципима модерне европске конзуларне службе. Карактеристично је да је овај покушај учињен 1804. године, односно непосредно иза доношења Законика владике Петра првог чија је основна порука да самосуђа не може бити не само у унутрашњим већ и у спољним односима¹⁶⁾.

За оснивање страних конзулата у Цетињу почетком XIX вијека још нијесу сазрели услови. За обезбеђење смјештаја конзулату Црна Гора нема градова „...нако села по горама разпершена“. У самој Црној Гори нема много странаца, она је још затворена за свијет, нема велике трговине да би посредовање конзула било нужно. Бојазан је да би страни конзули, као агенти иностраних држава, могли изазвати и смутњу у земљи. Ови разлози навели су скупштину црногорских главара од 1808. године да одбије пријем француског конзула на Цетиње. Осим тога у одговору црногорских главара француским властима, поводом отварања француског конзулата на Цетињу, речено је да француски конзул може бити

15) Д. Д. Вуксан пише о случају калуђера Димитрија Перезића из Паштровића (Записи, Цетиње ХХЈЈ — 1939, 24—27 и Записи ХХV — 1941, 1 и 2). Перезић је купио прилоге у Русији и како од аустројских власти био оптужен за веленздају добјега у Црмнићу. Из бојазни од аустројских репресалија — затварања Приморских пазара, без којих Црногорци не могу опстати, а уз то и сутњи које би Перезић могао изазвати у Црмници, владика Петар први послаником Црмничанима од 21. III 1822. године, захтјевао да се калуђер протера из Црмнице. Ко не послуша ову Наредбу пријети му се, онда најтежом казном: проклетством и одлучењем од цркве. Црмничани одговарају владици Петру, да би по црногорским законима и обичајима, издавање једнога ускока било и срамота и гријех. Скрећу пажњу Петру првом да је и он сам давао уток Смаил Бегу Османовићу 1910. године, када је овај плашећи се зулума Мустаја паше и Тахир паше, добјегао у Црну Гору. Гостопримство је, кажу Црмничани, светиња. Црногорци су га пружали не само „... судитима ћесарскијема“ већ и скадарским и подгоричким Турцима. Црмничани сматрају Перезића за поштена човека и одбијају да га издају. Више би „... вољели да сва наша нахија пропадне и да у огањ побе „...“ но да се њему нешто деси. Раскорак између тврдо укоријењеног обичаја гостопримства код обичног народа и става Црногорског Владике чији је поступак мотивисан вишим државним интересима у случају калуђера Перезића је евидентан.

16) „Објављењем“ од 14. августа 1804. године владика Петар први обавјештава Црногорце да је руски цар Александар уредио конзулат у „цесарокраљевском“ граду Котору и да је за конзула поставио руског властелина Мазуревског. А то „... за одбрану п за сваку потребу и пристojну помоћ нашу и свега нашега црногорскога и брдскога народа ...“. Будући да је конзул представник Рускога цара „... нашега заштитника и покровитеља ...“ Владика наређује Црногорцима да се поковавају његовим наредбама јер су ове у корист унутрашњег мира Црне Горе сједне и мира између Црногораца и цесарскијех „судита“ (поданика — ПС) друге стране. „Објављењем“ се забрањује Црногорцима да јавно или тајно иду у Котор или друга мјеста Боке прије него се јаве руском конзулу. Нигелан Црногорац или Брђанин не смије „Од судита цесаревијех“ самовољно прибављати ни једну ствар, већ судом „... како и у нашем Законику изговара ...“. Ко нешто тражи од аустројских поданика има да своје разлоге прикаже црногорском правитељству које ће о томе јавити руском конзулу у Котор, а овај аустројским властима, које су дужне да Црногорцима дају „... праведни суд.“ На исти начин, тј. по начелу узајамности Црногорског правитељства треба да чини суд „цесарскијема судитима“ „...“ за сваку напаст и кривницу која се Црногорцу учини на которском пазару нека се обрати руском конзулу (Записи, Цетиње ХХV — 1941, 167—168).

послан у Црну Гору само уз знање њеног покровитеља — руског императора¹⁷⁾. Ако би изашли у сусрет француском захтјеву за отварањем конзулата у Цетињу виша црногорска власт се излагала ризику од реакције Русије чију је заштиту уживала. Своју спољну политику, у то доба, Црна Гора изграђује на лавирању између великих европских сила чији се интереси сукобљавају на њеном државном простору.

Другачије је стање у односима са Турском. Своје право на самостално иступање и ширење свога капацитета у међународним пословима Црна Гора учвршћује у оружаном борби против турског непријатеља и отпору турским претензијама за врховним господством над њом. Турци су присвојили плодне равнице и градове и Црну Гору лишили егзистенцијалних извора за живот. Отети од њих значи повратити своје. На међународним скуповима, Турска је спорила субјективитет Црне Горе у међународним пословима и легитимисала је као област у саставу турског царства. Она је окружила Црну Гору војничким посадама и утврђењима и тако отежала њен пробој у међународне односе. На рушевинама римских, грчких и српских утврђења подигнути су градови Никшић, Клобук, Спуж, Жабљак у који се насељавају муслимани — потурци и Црногорци добегли из Црне Горе од крви. Племена око Црне Горе се исламинизирају. Тако се око ње створио храбри протурски елемент који је примио ратничке особине од Црногораца¹⁸⁾ а задржао старинске обичаје из времена прије турчења, док је о исламу површно обавијештен. Због свега тога борба против Турске је немилосрдна, то је борба не само за индивидуалност у међународним односима, већ и за голи опстанак, заједничко повезивање са истородним елементом унутар турске границе, за чување тога елемента од превјеривања и однарођавања. Зато су разрачунавања између Црногораца и Турака сурова и воде се мимо основних правила ратног закона. Турци харају насеља, пљачкају, сијеку главе, не штеде ни нејач. За узврат, према турском непријатељу дозвољена су сва борбена средства и треба му узвртати истом мјером јер су та средства Турци први и употребили. Када они „...престану Црногорце огњем и мачем нападати онда нека се надају реципроцитету“¹⁹⁾.

Но, од трвења и скоро перманентних међусобних сукоба имају штету како турска тако и црногорска страна. Од тих сукоба страдају нарасле потребе за трговином. Недефинисане границе, проблем двовласничких имања, пљачкашки упади Црногораца у Турску и Турака у Црну Гору стварају немире, угрожавају личну и имовинску сигурност и отежавају живот у пограничном црногорско-турском подручју. Под притиском нужде, у циљу решења основних пограничних спорова, Црногорци ступају у уговорне односе са главарима сусједних турских области. Тако, уговором из 1808. године, владика Петар први и Скадарски паша ријешише да између њихових поданика нема самосуђа, да се узајамни спорови износе пред суд, да између обије провинције буде „мир и тишина“,

17) Р. Меденица, О оснивању француског конзулата у Црној Гори, Записи II — 1928, 257—266.

18) Д. Т. Перовић, Стварање политичко-војничког обруча око Црне Горе, Записи IV — 1929, 129—136).

19) Д. Д. Вуксан, Књаз Данило, пета година владе, 1856, Записи XVII — 1937, 2.

да се трговцима на обије стране има обезбиједити миран пролаз и трговина. Ни један преступник да се не може користити правом утока код друге стране. Деси ли се да неко са стране једног од сауговарача изврши убиство на другој страни, то да га обије стране прогоне и да му казна буде смрт; ако ли се не могне ухватити онда да му се кућа изгори и од имовине да се штета намири²⁰⁾. Овај уговор, са гледишта савременог међународног права, не може се узети као међудржавни уговор; погранична област је дио отоманског царства, њени поглавари не преговарају као пуномоћници и у име турске врховне власти. Но, и поред тога, уговор је веома значајан са гледишта јачања и ширења уговорног капацитета Црне Горе и, макар посредно, то је признање њеног фактичког суверенитета од стране Турске. Сличну вриједност има и уговор о разграничењу између Црне Горе и Херцеговине (као турске области), који су закључили у Дубровнику 1843. године владика Петар Петровић Његош и херцеговачки везир Али паша Ризванбеговић²¹⁾. Тако се поступно конституише црногорска индивидуалност и ефективни реципроцитет између Црне Горе и Турске.

Нужда сили црногорске владаре и турске пограничне главаре на повремену сарадњу и узајамну правну помоћ. Турске исправе имају правну моћ, кад се имовинских односа тиче, и за црногорске власти. У одбрани од насртаја на своје земљишне посједе цетињски манастир се ослања на турске фермане. Одлуке турских пограничних власти у имовинским споровима на граници, донијете на основу шеријата, и одлуке црногорских власти које расправљају спорове у несрећеном граничном појасу, на основу обичајног права, често поштује и противна страна. Збива се интересантан процес симбиозе шеријата и црногорског обичајног права, при чему је премоћ обичајног права очигледна. Одлуке донијете од турских власти, мада заофенуте у рухо муслиманског права, садржински су испуњене обичајним правом прихватаљивим како за турску тако и за црногорску страну (гранични појас настањен је православним и потурченим црногорским живљем који се држи својих старих обичаја, а о исламу има само површна сазнања). Турске власти шаљу своје поданике оштећене пљачкашким упадима Црногораца, да их обештете црногорски судови. И обратно, црногорске владике шаљу Црногорце оштећене од Турака да штету намире преко турских власти. Турска власт се некад брине и за вјерске потребе својих православних поданика па тражи од духовне власти на Цетињу да им ова шаље свештенике. Тако исто турске власти не споре јурисдикцију цетињских владика у брачним споровима и за

20) Д. Д. Вуксан, Један уговор мира из 1808 год., Записи В-1929, 85—92.

21) И. Радосавовић, Међународни положај Црне Горе у XIX вијеку, Београд 1690, 21, 22.

њихове православне поданике²²⁾. Преко узајамне правне помоћи са Турцима Црна Гора све више открива и јача свој субјективитет у међународним односима, кроз правни саобраћај између ње и Турске назиру се обриси њеног међународног права и, макар рудиментарна, диоба тога права на јавно и приватно.

Државноправно задуго је нејасан и нерегулисан положај брдских и сусједних херцеговачких племена. Стварно, ова племена признају и слушају црногорску власт, Цетиње држе за своје „судбено средиште“²³⁾, а номинално су турски вазали. Просторна изолација од Црне Горе и зависност од турских пазара чине положај ових племена још компликованијим и приморавају их на балансирање између Црне Горе и Турске. Такво стање је повод за оружане сукобе и дипломатску преписку између црногорских и турских власти. У средишту сукоба су Комани, Пипери и Кучи. Својатају их и Турци и Црногорци — позивајући се на историјске разлоге и заштиту страних сила. Тако, поводом Пипера и Комана, Селман ага Мећукић из Спужа пише владици Петру првом: „... а што велиш за Комане и Пипере то је наша раја, нама их је честити цар да има више од сто годинах; а што велиш, ере је наш цар, краљу мошковском поклонио Брда и Црну Гору, цар има у његову земљу чојка, да га пошље к нама, да ни каже, да ни ти не кажујеш. Но се ми тебе чудимо што хоћеш од наше раје, а што улазе Комани и Пипери у цареве градове нити чине нама корист ни вама штету, а они иду тако у вас, а нас не питају, а доходе у нас а вас не слушају. А докле ме цар из Спужа не макне и улефе не узме ни рају нећу пуштит...“.

Кучи су оријентисани на подгорички и скадарски пазар, у комунско-сточарској су заједници и сродничким односима са сусједним арбанашким племенима. Користећи њихову зависност скадарски везири их путем мита подстичу на стварање смутње у сусједна црногорска племена и отпор црногорским властима које се не одричу својих историјских права на Куче. Тако владика Петар пише 23. јула 1844. год. Осман паши забиту Скадарском „... ти митиш Куче моје људе, дајеш им аљине свитне, дајеш им паре, дајеш им права и оружја, да мене и своје правитељство не познају. Другим писмом из 1844. године владика побија тврдње везирове да су Кучи раја Царева и додаје „... знам чисто за ваше интриге које чините у Кучима да их мутите с осталијем нашим племенима“. Осо-

22) Поводом спора између Турака и Црногораца око црквеног риболова у Шуђицама владика Петар први пише 13. јануара 1828. Хусеин аги Шолаку да је везиру послао копију Царевог фармера и „другијех књига“, из којих се види да је Шуђица од старине својине цетињског манастира и да у њој Турци немају дијела. Турски капетан из Спужа Мећукић упућује 1838. године Његошу неког Тока и моли да га запони и врати јер је спушким хришћанима умро поп па „... остали без попа ка стока без пастира“. У 1827. години Осман капетан Мушовић из Никшића јавља Саву Петровићу да је Јоко Даковић из Дрештице (унутар црногорске границе), послје 16 година брака отпуштио, голу и босу, своју жену која је добјела у турски Никшић. Капетан тражи да се учини суд и испита због чега је ова жена изагната те да се Јоку и Дреновљанима пренесе „... како је Владика заповиједио: који није жену нека јој се да по ријеци његовој или нека је прифати опет к себи“. На крају капетан пише да Дреновљанима неће дати мира у колико жени не дају што је њено или је не приме код себе или јој мужа не одагнају из своје средине (Записи XIII — 1935, 297, 298 и XIV — 1935, 193).

23) На молбу Дробњака владика Петар I упућује свога синовца Станка да им уреди суд. У писму од 27. III 1854. године херцеговачки главари јављају Књазу Данилу да је код њих стигао његов-књажев посланик поп Лука с дружином „... који су нас јадне Србе ерцеговачке обрадовали с вашијем мохуром и поздравом који смо га жељно примили.“ (Запи-

бито положај брдских племена између Турске и Црне Горе подхрањивао је њихову колебаљивост и сепаратистичка струјања у односу на Црну Гору. Такво стање изазвало је веома енергичне и бруталне мјере владике Рада и књаза Данила (похара Куча и др.) чији је циљ коначно извлачење Брда испод турског, макар номиналног, врховништва и њихова инкорпорација у склоп црногорске државе.

Средина XIX вијека значи крупан заокрет у коначној еманципацији Црне Горе од Турске. Побједом на Грахову 1858. године и разграничењем са Турском 1859. и 1860. године, које је извршила међународна комисија, Црна Гора је *de facto*, призната за самосталну, независну и суверену државу. Но, субјективитет сваке земље у међународним односима није друго до израз њених унутрашњих односа. Он није довољан и неефикасан је ако се не ослања на срећене прилике и сигурност у земљи, на личну имовинску безбједност страних држављана. Црна Гора, на челу са књазом Данилом, веома је енергично дјеловала у правцу обезбеђења унутрашњих услова за свој потпуни излазак на међународну сцену. Иако у примитивном реху, она се, Закономом књаза Данила од 1855. године, пред међународном јавношћу легитимише са формално-правном једнакошћу својих грађана, као земља реда, „доброга суда и правитељства“ у којој је зајемчена неприкосновеност личности иностранца. Мир и ред на границама штите се у Законику као једна од основних вриједности. За сваку сагријегу „...у пограничној земљи учињену би ће сваки Црногорац и Брђанин исто онако кастигат, као кад своме брату Црногорцу или Брђанину учини“. Забрана пљачкашких упада и освете не односи се само на односе са аустријским поданицима у Приморју, као што је то случај у Петровом Законику, већ сада и на Турску: „У вријеме мира и вјере не смије се у турску земљу, која са нашом земљом граничи, четом ићи и плићати ћерати, јер ће се плићан судом повратити ономе, чији буде, а кривац ће бити судом кастигат“ (правило 26. Даниловог законика).

У настојањима да среди своје односе са Турском, црногорска државна власт је наплазила на отпор Црногораца, свиклих на стална непријатељства са Турцима, оптерећених окошталом навикама и назорима о „вјечитом“ турском непријатељу према коме су сва борбена средства допуштена. Мјере које је ова власт на унутрашњем плану предузимала у циљу сређивања својих односа са Турском сукобљавале су се са устаљеном и вјековима ухотаном борбеном етиком која рат против Турске диже на ниво свете и неприкосновене обавезе сваког Црногорца, а вриједност појединца, његов друштвени углед, његову одважност и мушку храброст цијени према учешћу у тој борби²⁴). Потребе Црне Горе као уређене државе и субјекта у међународним односима биле су несумњиве са так-

24) Записи XIII — 1935 — 33, 42.

25) Записи XIV — 1935, 363—364.

26) Оваква схватања Црногораца изражавала су се и у њиховим конкретним поступцима. Неки Мирко Д. убио је, у другој половини XIX вијека, три Турчина „само зато што су били Турци“. То је сада пред Сенатом, у условима „правне државе“ и нормалних односа Црне Горе и Турске узето као злочин. У коначној одлуци о овом преступу, Сенат, и сам састављен од људи оптерећених старим схватањима о Турцима као непријатељима чини концесије овим схватањима на Марка Д., наводно због његовог доброг владара према „Књазу и отеченству“, осуђује за три безразложна убиства на само 6 година тамнице (Записи XIII — 1935, 325).

вим схватањем. Књаз Данило је веома енергично сламао отпор Црногораца према сређивању односа Црне Горе и Турске. Плачкашки упади у Турску и убиство Турчина, нијесу више у служби ослободилачке мисије нити су симбол јунаштва. То су сада преступи против јавног реда и инкриминишу се као злочин. Посебном наредбом, која је народу читана на пазарима, књаз Данило је запријетио свакоме, био он главар или прости Црногорац, да ће, ако дирне Турчина или оног што се турским назива, платити својим животом. Нико не смије задијевати бој са Турцима, без знања књажева, нити прелазити турску границу, може се једино „врх себе“ односно у самоодбрани бранити”²⁷⁾.

Устројство посебне службе за спољне послове, рађање модерне дипломатије као инструмента за оживотворење међународноправног субјективитета Црне Горе пада у другој половини XIX вијека. До онда спољну политику непосредно воде црногорске власти односно од средине XIX вијека Књаз. У 1874. години извршена је реорганизација државне управе, којом приликом је за вјерске и спољашње послове основано посебно одјељење тзв. „књажевске канцеларије”. На чело овог одељења постављен је сенатор Станко Радоњић. Књаз Никола је задржао за себе питања од важнијег политичког значаја, а за решавање осталих спољних послова и преписку са великим силама овластио је сенатора Радоњића. Књаз је о овој реорганизацији обавијестио турске и аустријске власти. Потребе трговачког, правног и културног промета убрзале су оснивање црногорских конзуларних служби у сусједним државама. Од средине XIX вијека интересе црногорских економских емиграната у Турској штите посебни црногорски представници тзв. „хрватбаше”. Црногорски конзулат у Скадру ради од 1855. године, Конзуларна агенција Црне Горе у Котору, под Аустријом, дјелује од 1870. године. Ова црногорска представништва свршавају не само конзуларне већ и дипломатске полове, њихова заштита није ограничена само на исељенике из Црне Горе већ и на црногорски живаљ стално настањен у Турској и Аустрији²⁸⁾. То има велико политичко значење за оријентацију овога живља ка Црној Гори и подстицање његовог отпора туђинској власти.

Афирмација црногорско-дипломатско-конзуларне службе наилазила је на тешкоће не само због персоналне и материјалне неопремљености ове службе за модерни међународни правни саобраћај, већ и због неповерења представника страних држава привикнутих на непосредно општење са црногорским владарима. Тако је и валија Босне и Херцеговине Дервиш паша одбио да општи са Црном Гором преко „књажевске кан-

27) Д. Д. Вуксан, Књаз Данило, Седам година владе 1858, Записи XVII — 1937, 321, 334.

28) Ј. Радосављевић, *op. cit.*, 28, 31, 40.

29) Војвода и сенатор васојевићки Милан Вуковић, писмом од 8. јула 1864. године, обавјештава црногорског конзула у Скадру Јована „Фацлика” о несрећним аграрно-правним односима у Васојевићима шездесетих година прошлог вијека. Даље војвода пише конзулу да Мутефти паша позива у Сјеницу васојевићке главаре и не признаје границе у Васојевићима, које су границе поставили представници великих европских сила. Паша тражи од народа да плаћа данак царски а осим тога за агре „... иште четвртину...”. Народ пристаје да плати царску дацију а на четвртину од „берихета” коју треба дати агама „извангранична сиротиња” неће никада пристати, макар до буне дошло. Због свега тога војвода тражи од конзула да протестује код турских власти односно гдје види да је прилика (Записи XXV — 1941, 236, 237).

целарије". Валија је увријеђен да се са њим преписује „некакав Радоњић" а не књаз Никола. Наредио је стога своме секретару да обавијести Цетиње да неће примати писма од другог, сем од књаза Николе, као што је и до тада било³⁰⁾.

Колективним признањем од стране великих сила на Берлинском конгресу Црна Гора је и формално постала равноправни субјекат у међународним односима. Општи имовински законик од 1888. године узаконио је у рухо модерне европске правне доктрине и праксе заофену потпуну еманципацију и индивидуалност Црне Горе у односу на друге државе. ОИЗ је посебно формулисао међународно приватно право Црне Горе прилагодио га заосталој црногорској средини и подигао га на европски ниво. Међународно приватно право ОИЗ-а је свеобухватније, садржајно богатије и савременије от МПП-а у великим европским кодификацијама.

ОИЗ посвећује прилично простора међународном приватном праву. Основни принципи тога права нормирани су у чл. 4—9; конкретни односи са елементом иностраности ријешени су у чл. 786—800, а основни појмови МПП-а објашњени су у чл. 785, 801, 953, 976. Домаћи закони су примарни, они важе на подручју Црне Горе, за имовинске односе како Црногораца тако и иностранца (чл. ОИЗ-а). Но, некад и „... црногорски закони уступају иноземнима у самој Црној Гори као што их има кад Закони црногорски и у другим државама мјерилом служе..." (чл. 6. ОИЗ-а). Примјена страних закона у Црној Гори ограничена је уставом јавног поретка: ако су противни јавној безбједности земље или штите неку нечовјечну установу односно ако нијесу у складу са благонрављем (нормама „обичне људскоће и правичности") ови закони неће се примијенити (чл. 8. и 785. ОИЗ-а). Ближе објашњење појма „благонравље" препуштено је обичајном праву.

Односи између домаћих и странаца постављени су на начелу узajамности — реципроцитета: ако би страна држава чинила разлике у имовинским односима својих поданика и Црногораца, на штету Црногораца, црногорски закони правиће исту разлику и у Црној Гори на штету држављана те државе (чл. 9. ОИЗ-а). У расправљању појединачних односа са елементом иностраности ОИЗ решава сукоб домаћег и иностраног закона у прилог примјене територијалног закона, тј. Закона мјеста гдје ствар лежи или коме правни однос подлеже. По овом начелу расправљају се: питања пословне способности и старатељства, статусна права уопште (чл. 786—1790), питање својине и других стварних права на непокретној и покретној имовини (чл. 790—792), дуговински односи (чл. 792—795), дејство и услови за признавање и извршење пресуда иностраних судова (чл. 795—797). О форми правног посла са елементом иностраности говори чл. 798 — ОИЗ-а, Одредбе чл. 63. и 64. Законика да странци не могу имати

³⁰⁾ М. Вукчевић, Дервиш Паша и управне реформе у Црној Гори (Записи VI—1930, 292—294).

³¹⁾ Србијански грађански закони уређује односе са елементом иностраности у чл. 45—47. Аустријски ОГЗ даје мјеста своме међународном приватном праву у параг. 4, 34, 37, 300. Француски грађански законик посвећује међународном приватном праву одредбе чл. 11, 15, 16, 726, 912, 2128. Овај кодекс иако принципијелно уважава реципроцитет као основу свога МПП-а, ипак појачава положај домаћих према иностранцима.

влаштину на некретнинама у Црној Гори преузете су из модерног МПП-а које искључује стране држављане из стицања својине на непокретним добрима у домаћој држави³²).

Међународно приватно право ОИЗ-а изразило је пуни субјективитет Црне Горе у међународним односима. По својим прогресивним решењима ово право је превазилазило прилике и потребе Црне Горе у вријеме доношења ОИЗ-а, тим прије ако се има у виду њено скромно значење као просторног и демографског појма. Оно је зато снажно стимулисало потпуније и брже укључивање Црне Горе у развијено европско грађанско друштво и прибавило јој је међународни углед.

др Петар Стојановић

32) П. Стојановић, *оп. cit.*, 128, 139.

SUMMARY

The appearance of Montenegro as a separate entity of International law

Montenegro developed itself as an individual entity in international affairs during the nineteenth century through its struggle against the neighbouring powers, France, Austria and Turkey. This struggle has included the struggle for emancipation of the Bokelj people, the people of Hercegovina and the hills tribes from foreign domination. Although the people of these regions were formally under the rule of Turkey and Austria, they were ethnically identical with the people of Montenegro and actually subjected themselves to the orders and decrees of the Montenegro administration, under the spiritual jurisdiction of the diocese of Setinje. They adopted the customs and rules of Montenegro as their „homeland law”. The neighbouring powers of France, Austria and Turkey, with developed governments and law, made stimulative impact on the Montenegro side toward the gradual overcoming of legal primitivism in home and foreign affairs.

The needs for closer commercial, legal and cultural traffic between Montenegro and its neighbours during the nineteenth century stimulated the strengthening of the international entity of Montenegro in relations with the outside world. With the strengthening of the state at home, its capacity for international affairs became more pronounced. And vice-versa, the international needs of the country have stimulated the strengthening of the state and its organs at home.

With the collective recognition of Montenegro as an entity by the Great Power at the Berlin Congress, it formally became an equal member of the international society of nations. The General Property Law of 1888, containing rules and regulations concerning the international private law, only accelerated its joining of the developed European society of nations.